

**גורמים פסיכו-חברתיים המנבאים נשירה סמויה
בקרב אוכלוסיית התלמידים הערביים בישראל**

חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה"

מאת:

אמל נסייר-שלופה

בית-הספר לחינוך, אוניברסיטת בר-אילן

הוגש לסנט של אוניברסיטת בר-אילן

גורמים פסיכו-חברתיים המנבאים נשירה סמויה בקרב אוכלוסיית התלמידים הערביים בישראל

אמל נסייר-שלופה

תקציר

רקע מדעי: נשירה של בני-נוער ממערכת הלימודים הנה תופעה מוכרת בארץ ובעולם, אשר היקפה משתנה לאורך השנים (OECD, 1995). לנשירה מבית-הספר עלולות להיות השלכות שליליות מרחיקות לכת על חייהם ועתידם של נערים ונערות (Richman & Bowen, 1997). בני-נוער שנשרו מבית-הספר נמצאים בסיכון להתדרדרות לעיסוק בעבריינות, לשימוש בסמים ובאלכוהול ולהתנהגויות סיכון אחרות, לצד פגיעה ברווחתם הנפשית (שמיד, 2006). לפני שתלמיד נושר בצורה גלויה מבית-הספר, הוא לרוב מציג תסמינים מסוימים של חולשה בלימודים לצד ניתוק מהחיים החברתיים ומהמעורבות הרגשית בבית-הספר. תסמינים אלו מצביעים על מצב המוגדר כנשירה סמויה – שהנה שלב מקדים לנשירה בפועל ממערכת החינוך (Wai-ming, Zhou, & Harel-Fisch, 2012).

בבחינת תופעת הנשירה, קיים פער משמעותי בין האוכלוסייה הערבית ליהודית, כאשר שיעור הנשירה הן הגלויה הן הסמויה במגזר הערבי גבוה יותר מאשר בקרב תלמידים מהמגזר היהודי (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2005א; הסקט וזהר, 2009; הראל-פיש ואחרים, 2009; כהן-סטרבצ'ינסקי, דולב ושמש, 1999).

על רקע דברים אלו, המחקר הנוכחי מעוגן במודלים קונספטואליים מתחום חקר קידום בריאות והרווחה, ביניהם "מודל הנכסים" ("Assets Model"), שלפיו, ככל שאנו מספקים לצעירים הזדמנויות לצבור השפעות חיוביות של גורמי חוסן (נכסי בריאות), כך עולה הסבירות שיחוו תחושת רווחה נפשית ותפקודית וישמרו על תחושה זו בהמשך החיים (Morgan & Ziglio, 2007). מודל נוסף הינו מודל "חוסן נעורים" ("Youth Resilience"), המתמקד בצמצום התנהגויות סיכון ומדדי נשירה סמויה על ידי העצמת הרווחה הנפשית והתפקודית של בני-נוער באמצעות ארבעה גורמי חוסן מרכזיים המחוללים את תחושת הרווחה הנפשית (Well being): הימצאותו של מבוגר משמעותי בחיי הילד, חוויות יומיומיות חיוביות בבית-הספר, תחושה של ערך עצמי וחוויה של מחוברות חברתית בריאה (הראל-פיש, 2014; הראל-פיש ואחרים, 2009). התובנות המרכזיות ממודלים אלו מלמדות, כי העצמה של גורמי הגנה ומשאבים להתמודדות עשויה לאפשר צמצום של תופעת הנשירה הסמויה בקרב בני הנוער מהמגזר הערבי. מחקר זה מתמקד במערך קשרים זה.

מטרת המחקר: המחקר הנוכחי מנסה לברר מהם גורמי הניבוי המרכזיים של תופעת הנשירה הסמויה בקרב אוכלוסיית התלמידים בבתי-הספר הערביים בישראל, תוך התייחסות לארבעה מרחבים חברתיים מרכזיים: משפחה, בית-הספר, מחוברים חברתית וקהילה ופנאי. מטרה נוספת של המחקר הינה לבחון את השונות התרבותית והחברתית וכן את האוניברסליות של התאמת המודל הנחקר, לרוחב תת-האוכלוסיות השונות בתוך המגזר הערבי בישראל. השערות המחקר מנוסחות במודל נתיבים רב משתני.

אוכלוסיית המחקר: תלמידי כיתות ו', ח' ו-י' (גילאי 11-15) הלומדים במערכת החינוך הערבית שבפיקוח משרד החינוך. המדגם כולל 750 תלמידים בבתי-הספר הערביים.

שיטת המחקר: מחקר זה הינו מחקר חתך כמותי, המתבסס על ניתוח כמותי משני של נתוני הסקר הארצי HBSC-WHO (Health Behaviors in School-aged Children: A World Health Organization cross-national study) על התנהגויות סיכון בקרב בני-נוער בישראל לשנת 2011 (הראל-פיש ואחרים, 2011), אשר נאספו באמצעות שאלון תקף ומהימן למילוי עצמי של התלמידים במסגרת הכיתה.

מודל הנתיבים המשוער של המחקר נבדק בעזרת סדרה של ניתוחים סטטיסטיים בשיטת ניתוח משוואות מבניות (SEM). לאחר בחינת המודל המוצע על האוכלוסייה הכללית של התלמידים הערביים, נערך ניתוח משווה של התאמת המודל לתת-קבוצות (גיל ומגדר, רמה סוציו-אקונומית של המשפחה).

ממצאים עיקריים: ממצאי המחקר מצביעים על קשרים מובהקים בין ארבעת המרחבים החברתיים (משפחה, בית-ספר, מחוברים חברתית וקהילה) לבין נשירה סמויה. עם זאת, שלושת הראשונים נמצאו כמנבאים נשירה סמויה באופן מובהק בהתאם למשוער, ואילו הגורם האחרון, קהילה, נמצא בניגוד להשערה כמנבא באופן מובהק **עלייה** בשיעור הנשירה, דהיינו, תלמידים המעורבים יותר בקהילה נוטים יותר לנשור מבית-הספר.

הממצאים הראו כי לחוסן המשפחה (תמיכה, מעורבות ופיקוח הורים), לאקלים הבית-ספרי (תמיכת מורים ותפיסות בית-ספריות חיוביות) ולחוסר תחושת בדידות – תפקיד חשוב בניבוי צמצום נשירה סמויה וקידום רווחה נפשית. גורמים אלו נמצאו כמנבאים התנהגויות בריאות בקרב בני הנוער הערבי. נוסף על כך, הממצאים מראים את חשיבותה של תחושת הרווחה הנפשית (סימפטומים פסיכוסומטיים ושביעות רצון מהחיים ואושר) בניבוי צמצום נשירה סמויה. יש לציין, כי רק מדד קהילה ופנאי לא נמצא כמנבא מובהק לצמצום נשירה סמויה בקרב בני הנוער הערבי, בדומה לממצאי השערות המחקר.

שיעור הדיווח על נשירה סמויה נמצא גבוה יותר בקרב בנים, בקרב תלמידים בכיתות י', בקרב תלמידים אשר משפחותיהם במצב כלכלי נמוך ובקרב תלמידים המתגוררים באזור הצפון. סימפטומים פסיכוסומטיים נמצאו גבוהים יותר בקרב תלמידים בכיתות י' ואילו שביעות רצון מהחיים נמצאה גבוהה יותר בקרב תלמידים בכיתות ו' ו-ח'. כמו כן, שביעות רצון מהחיים נמצאה גבוהה יותר בקרב תלמידים אשר משפחותיהם במצב כלכלי בינוני או גבוה.

מסקנות עיקריות: למחקר זה תרומה רבה להבנה של גורמי הניבוי המרכזיים לתופעת הנשירה הסמויה בקרב אוכלוסיית התלמידים בבתי-הספר הערביים בישראל. המחקר מדגיש את מדדי החוסן בעלי ההשפעה על צמצום התנהגויות הסיכון ושיפור תחושת הרווחה בקרב התלמידים ואת האוניברסליות של המודל לרוחב תת-האוכלוסיות השונות בתוך המגזר הערבי בישראל. ממצאי המחקר מחדדים את הטענה לפיה פסיכולוגיה חיובית, הכוללת מעורבות ותמיכה, הינה בעלת אפקט מגוון מפני מצוקות נפשיות ופיזיות וכן תורמת לרווחתו האישית של האדם בכלל, ולמתבגר בפרט.